

**Р.О. Бившев, к.е.н.,
О.О. Кондратенко,
В.В. Вечірко**

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розвиток підприємств малого та середнього бізнесу має бути одним з основних напрямів політики як для окремого регіону, так і країни загалом. Проте сьогодні Україна переживає важкі часи становлення економіки, що негативно впливає на функціонування малих і середніх підприємств. Відсутність дієвої державної та регіональної підтримки, податковий тиск, низька ефективність функціонування суб'єктів малого та середнього бізнесу (МСБ) призвели до масового їх знищення. Хоча, здавалося б, саме мале та середнє підприємництво є тим соціально-економічним фундаментом, без якого не може розвиватися будь-яка європейська держава. Підвищення конкурентоспроможності економіки України та створення сприятливих умов для динамічного розвитку малого і середнього підприємництва є одним із пріоритетів діяльності у стратегічній перспективі.

Багатоаспектність напрямів дослідження, пошук підходів до підтримки й економічного розвитку малого та середнього бізнесу на регіональному рівні висвітлено в наукових працях вітчизняних учених: Є. Ахромкіна, І. Бузько З. Варналія, В. Гейця, Ю. Д'яченко, В. Дубровського, П. Єгорова, В. Захарченка, Д. Лук'яненка, В. Ляшенка, А. Малишевити, Г. Надьон, І. Рукіної, Д. Стеченко, І. Труніної, М. Пашкевич, Н. Прямухіної, Л. Сарани, Д. Циганкова, Л. Швайка, В. Філатова, О. Фінагіної та ін. Питання щодо підтримки МСБ в Україні розглядають такі науковці, як С. Дрига, Г. Колісник, Н. Чала, С. Шевченко, Н. Ясинська та ін.

Метою статті є аналіз сучасних тенденцій розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, оцінка основних недоліків і визначення перспектив розвитку.

Малий бізнес як інституційний сектор економіки давно став домінуючим за чисельністю та обсягами виробництва у провідних країнах світу. Малі підприємства забезпечують гнучкість і стійкість економічної системи, наближують її до потреб конкретних спожи-

© Р.О. Бившев, О.О. Кондратенко,
В.В. Вечірко, 2018

вачів, а водночас виконують важливу соціальну роль, надаючи робочі місця та забезпечуючи джерело доходу для різних верств населення.

Незважаючи на те що протягом усього періоду економічних реформ чимало сказано про необхідність розвитку в Україні малого та середнього бізнесу, реальний стан його розвитку залишається незадовільним. Проблема полягає навіть не в кількісних параметрах цієї сфери, які поступово поліпшуються, а насамперед у структурі вітчизняного малого бізнесу, його зосередженості на посередницьких операціях, роздробленості та практичній відсутності дієвої співпраці з великими підприємствами.

На здатність малих і середніх підприємств вижити й розвиватися впливають комбінації внутрішніх і зовнішніх факторів. У той час як внутрішні проблеми можуть часто вирішуватися самими малими підприємствами на місцевому рівні, подолання багатьох зовнішніх бар'єрів потребує дій з боку держави на регіональному рівні. Труднощі при вирішенні «зовнішніх» проблем полягають у тому, що заходи підтримки малого та середнього підприємництва, вжиті різними державними установами, та програми дій для їх упровадження зазвичай погано скоординовані. Важко розділити відповідальність за реалізацію політики, коли функції виконавчої влади та розподіл компетенції в бюджетній, податковій, кредитно-фінансовій і тарифній сферах не складається в єдину політику підтримки малого і середнього підприємництва, тому державі вкрай необхідно сконцентруватися на усуненні протиріч між різними установами (регіональними, секторальними, галузевими), що мають відношення до малого та середнього бізнесу [3, с. 105].

Мале та середнє підприємництво має такі недоліки [4, с. 1]:

- високий рівень ризику і нестабільність доходів у підприємницькій діяльності внаслідок залежності від зовнішніх чинників (політичної обстановки, зміни законодавства);

- обмеженість джерел фінансування і труднощі в отриманні кредитів, особливо довгострокових, через підвищену ймовірність ризику втрат;

- часте недовантаження основних фондів, складність їх відновлення;

- висока залежність малих та середніх підприємств від держави, системи підтримки малого та середнього бізнесу, конкурентів і великих компаній;

- часте розорення малих фірм.

В економіці МСБ виконує такі специфічні соціально-економічні функції:

залучення до економічного обороту матеріальних, природних, фінансових, людських та інформаційних ресурсів, які «випадають» з поля зору великих компаній;

поліпшення становища на ринках шляхом забезпечення еластичності їх структури, врегулювання попиту, пропозиції та цін;

вивільнення великих підприємств від виробництва нерентабельної для них дрібносерійної та штучної продукції, яка задовольняє індивідуальний попит, підвищення тим самим ефективності їх діяльності;

забезпечення додаткових робочих місць, подолання прихованого безробіття, надання роботи працівникам, вивільненим у процесі реструктуризації великих підприємств [5, с. 89].

Малий і середній бізнес для виконання своїх функцій потребує відповідних організаційних форм і належного фінансового забезпечення, тому важливо віднайти оптимальні варіанти співпраці невеликих підприємств з іншими секторами економіки, зокрема з великими корпоративними структурами, а також із державою. З цією метою доцільно скористатися досвідом, набутим у провідних країнах світу [6, с. 4].

Для ефективного розвитку МСБ в Україні необхідно створити механізм ефективної взаємодії між державою та підприємницьким сектором. Його відсутність засвідчується тим, що малі підприємства ще не відіграють вагомій ролі в економіці України. Це проявляється й у тому, що вони не стали одним із важливих засобів усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення нових робочих місць і скорочення безробіття, активізації інноваційних процесів, розвитку конкуренції, швидкого насичення ринку товарами й послугами. Становлення малого бізнесу в Україні – це тривалий процес, який повинен мати певну етапність, виходячи з економічного стану країни, існуючих проблем на мікро- та макрорівнях [2, с. 4].

Підприємства малого та середнього бізнесу стабільно й ефективно функціонують у розвинених країнах світу завдяки грамотній та стабільній державній підтримці, що є взаємозумовленою законодавчою мірністю. Ефективний розвиток і підтримка МСБ приводять до розвитку економіки країни та укріплення її позицій на світовому ринку.

На державному рівні підтримка МСБ у більшості європейських країн здійснюється за допомогою розробки та реалізації цільо-

вих програм фінансового, економічного, кадрового, технічного, інформаційного сприяння малому та середньому бізнесу. Усі країни ЄС створюють необхідні умови для полегшення доступу до джерел фінансування та використовують при цьому різні важелі й інструменти, оскільки визнають фінансове забезпечення МСБ однією з найважливіших факторів. Саме тому переважна більшість держав-членів ЄС створює спеціальні резерви для підтримки МСБ за допомогою субсидій, пільгових позик, дотацій тощо, тим самим сприяючи розвитку всіх регіонів. Державні програми окремих країн базуються на загальноєвропейських програмах, створюючи більш тісні та дружні відносини між країнами, підвищуючи загальноєвропейський потенціал розвитку економіки.

Країна-лідер з ведення бізнесу та його підтримки – Сінгапур створила всі необхідні умови для легкого й ефективного ведення бізнесу, забезпечила необхідну державну підтримку, тому не випадково в цій країні налічується більше 3,5 тис. відомих світових компаній і більше 120 транснаціональних компаній мають тут свої представництва.

Великобританія займає лідируючі позиції щодо створення найсприятливіших умов для розвитку підприємництва. Це дозволяє їй щорічно заощаджувати близько 10 млрд фунтів стерлінгів за рахунок скорочення формальних процедур і бюрократичної тяганини.

Німеччина стимулює розвиток МСБ пільговими умовами кредитування, але все одно існують певні труднощі з веденням бізнесу. Дві третини всього економічно активного населення зайняті в МСБ. Малі та середні фірми дають половину ВВП країни, здійснюють до 40% усіх капіталовкладень.

У розвинутих країн світу існують різноманітні форми державної підтримки приватних власників. Крім того, сектор МСБ відрізняє висока динамічність, гнучкість інноваційної активності, здатність до прискореного створення нових виробництв і генерації нових робочих місць. У США упродовж останнього десятиліття майже 55% інновацій та 75% робочих місць було створено в цьому секторі, за ефективністю капіталовкладень він майже в 9 разів перевищує сферу великого бізнесу.

Україна за кількістю середніх і малих підприємств, рівнем їх розвитку та державної підтримки катастрофічно відстає не лише від економічно розвинутих країн, але і країн із трансформаційною економікою. Якщо раніше головним джерелом проблем були певні ускладнення щодо доступу до фінансових і кредитних ресурсів, високих ризиків діяльності, то сьогодні – це ще посилення фіскаль-

ного стягнення з прибутків підприємств, прогнозування різкого скорочення кількості суб'єктів такого виду діяльності (за найгіршими прогнозами воно може досягти 20%).

Українська модель функціонування МСБ має слабкі риси податкового сприяння з додаванням законодавчих пом'якшуючих пільг і кредитних програм, які не працюють ефективно через низьку зацікавленість учасників економічних відносин. Наявні проблеми потребують розробки такого підходу до підтримки та сприяння розвитку сектору МСБ, який задіє всіх учасників економічних відносин та джерела їх ефективного функціонування, а також сконцентрує увагу як на якісних, так і на кількісних результатах такого підходу.

Підтримка підприємницького сектору має здійснюватися на засадах комплексної системи, складові якої регулюють, відновлюють, розвивають та підтримують МСБ. Система складається з джерел підтримки, які встановлюють наявність і кількість суб'єктів, що безпосередньо беруть участь у підтримці МСБ; механізмів підтримки, які розкривають можливі типи підтримки; інструментів підтримки, які виявляють засоби підтримки МСБ; управлінських технологій, що розкривають методи або способи, за допомогою яких здійснюється підтримка, а також управлінський вплив на МСБ.

Ключове значення для підвищення ефективності функціонування малих і середніх підприємств України має створення гідних умов для їх існування, що стане можливим унаслідок створення ефективної системи відтворення підприємництва та застосування необхідних інструментів його підтримки.

Підвищення ефективності підтримки та стимулювання розвитку малих і середніх підприємств потребують системного підходу до вирішення цієї проблеми в контексті управління розвитком малих і середніх підприємств як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях.

Окремі інструменти підтримки малих і середніх підприємств у зовнішньому та внутрішньому середовищі в системі регіонального ринкового простору наведено на рис. 1.

Однією з принципових відмінностей національного рівня розвитку МСБ від європейського є недостатній рівень наукової та інноваційної активності цього сектору, фінансово-кредитна «неспроможність», відсутність належної державної підтримки та стимулу до відкриття і необхідного захисту ризикованої підприємницької діяльності. В Україні головним джерелом підтримки сфери бізнесу має бути держава, тому інструменти державної підтримки

МСБ мають будуватися на принципах якісного та безперервного стимулювання і підтримки підприємств МСБ.

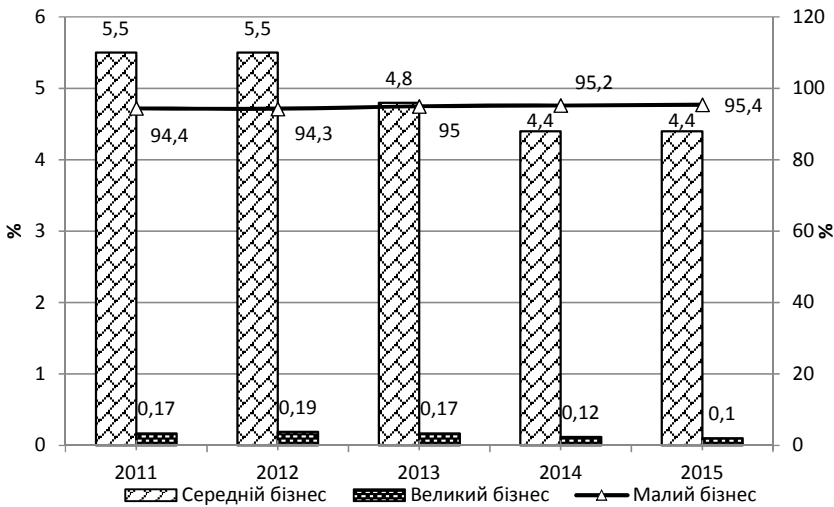

Складено на основі джерела [1].

Рис. 1. Інструменти підтримки малого та середнього бізнесу

Малий і середній бізнес в Україні, як і в інших країнах світу, є пріоритетним для розвитку регіонів країни та формування його системи економічного розвитку. Розглянемо, яку частку складає малий, середній та великий бізнес в Україні для визначення їх внеску в розвиток регіональної економіки (рис. 2) [2].

Найбільша кількість зайнятих сконцентрована на середніх підприємствах (42% від загальної кількості підприємств України), що пояснюється їх розміром. Однак кількість зайнятих із кожним роком скорочується, найменша кількість зайнятих спостерігалася на малих підприємствах у 2015 р. – 26%. Однією з головних причин такої ситуації може бути складна та невідповідна економіці України система податкових платежів і, як наслідок, приховування деякої кількості працюючих на підприємстві, тобто підвищення рівня тіньової економіки через несприятливі умови для відкритого функціонування.

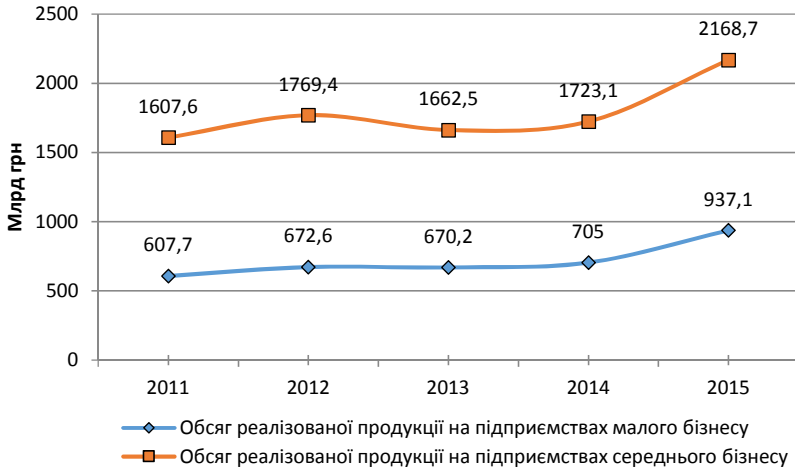
Складено на основі джерела [2].

Рис. 2. Динаміка питомої ваги підприємств малого, середнього та великого бізнесу в Україні у 2011-2015 рр.

Іншою причиною такої ситуації може бути підвищення рівня автоматизації та механізації праці на підприємствах, унаслідок чого продуктивність праці працівників підвищується та відповідно зменшується кількість необхідних працівників. Для того щоб підтвердити або спростувати ті чи інші причини, розглянемо, як змінюється обсяг реалізованої продукції на підприємствах МСБ протягом 2011-2015 рр. (рис. 3).

Найбільшу частину реалізованої продукції в Україні виробляють середні підприємства (42%), причому в 2015 р. обсяг реалізації значно підвищився як у середніх, так і у малих підприємств. Обсяг реалізованої продукції підприємствами МСБ в Україні в півтора рази перевищує обсяг реалізації великих підприємств. Тому доцільно визначити види економічної діяльності, в яких виробляється та реалізується найбільша кількість продукції (див. таблицю).

Дані таблиці свідчать, що найбільший обсяг реалізованої продукції виробляють підприємства МСБ, які здійснюють оптову та роздрібну торгівлю, причому цей показник із кожним роком підвищується. Найменший обсяг реалізованої продукції виробляють підприємства МСБ, зайняті в галузі освіти. Більш ніж удвічі за розгля-

Складено на основі джерела [2].

Рис. 3. Обсяг реалізованої продукції на підприємствах МСБ у період 2011-2015 рр.

Таблиця

Види економічної діяльності підприємств МСБ за обсягом реалізованої продукції в 2011-2015 рр., млрд грн ¹

Вид економічної діяльності	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6
Сільське, лісове та рибне господарство	114,4	143,1	137,6	182,3	301,1
Промисловість	476,3	528,9	538,9	613,6	809,2
Будівництво	108,8	142,2	125,3	139,8	123,6
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1100,4	1142,1	1116,8	1104,6	1388,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	69,7	89,2	88,6	95,7	140,8
Тимчасове розміщення й організація харчування	13,8	27,5	18,6	11,1	13,2
Інформація та телекомунікації	38,3	39,6	41,1	47,6	62,1
Фінансова та страхова діяльність	159,6	159,4	88,1	20,9	32,9
Операції з нерухомим майном	55,1	51,2	47,9	70,9	82,5

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5	6
Професійна, наукова та технічна діяльність	54,4	74,8	50,9	61,1	66,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	28,2	37,9	36,1	36,5	38,6
Освіта	1,6	1,7	1,7	1,5	1,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	7,2	8,3	9,1	7,5	10,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6,4	4,7	9,3	11,3	3,1
Надання інших видів послуг	2,6	3,2	2,6	2,6	3,3

¹ Складено на основі джерела [2].

нутий період збільшився обсяг реалізованої продукції, яку виробляють підприємства МСБ у сфері сільського господарства, промисловості, транспорту та кур'єрської діяльності. У сфері фінансової та страхової діяльності обсяг реалізованої продукції підприємств МСБ зменшився більш ніж утричі. Пріоритетними галузями, що сприяють розвитку МСБ, є оптова та роздрібна торгівля, сільське, лісове та рибне господарство, промисловість.

Питома вага кількості малих підприємств серед загальної кількості підприємств протягом п'яти років збільшилася на 1% унаслідок зменшення питомої ваги середніх та великих підприємств. Структура всіх підприємств за розглянутий період змінюється вбік збільшення кількості малих підприємств та зменшення інших, але якщо розглядати динаміку кількості малих підприємств, то вона протягом п'яти років зменшилася майже на 30 тис. од. Така ситуація свідчить про підвищення ролі малого бізнесу та водночас зменшення підприємницької активності підприємств через певні труднощі економічного, соціального, фінансового, політичного характеру.

Кількісна структура підприємств бізнесу в Україні за 2011-2015 рр. суттєво не змінилась. Загалом же кількість МСБ у 2015 р. досягла 99,9% від загальної кількості, тобто сектор МСБ в Україні сформувався кількісно і відповідає середньоевропейському рівню.

Кількість підприємств МСБ не визначає ефективність функціонування цього сектору в Україні, важливими показниками є кількість зайнятих на цих підприємствах та обсяг виробленої ними продукції, адже кількість підприємств МСБ може бути мінімаль-

ною, а кількість зайнятих та обсяг виробленої продукції на них – достатньо високими, і навпаки.

Для того щоб наблизити підприємницьке середовище до необхідних параметрів розвитку, постає потреба передусім у зменшенні надмірного регуляторного навантаження, яке гальмує розвиток підприємництва та створює різні складнощі відкриття бізнесу для підприємців. Здійснення дерегуляції є потужним інструментом підтримки МСБ та його подальшого розвитку.

Підвищений рівень тінізації економіки, відсутність дієвих кроків у подоланні корупції та недобросовісна конкуренція потребують реформування податкового забезпечення. В Україні, як і у країнах ЄС, підтримку МСБ також визначено основним пріоритетом економічного розвитку, проте вагомих результатів у розбудові ефективної податкової системи в цьому напрямі й досі не одержано. Якщо в Україні упровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності розглядається як вагоме досягнення, то у країнах ЄС такий інструмент вже давно існує та розглядається лише як один з етапів подолання порушень у податковій системі. У зв'язку з цим необхідно доповнити систему податкової політики МСБ ефективними інструментами, які сприятимуть активізації цього сектору та наближення умов діяльності до європейських стандартів. Ключовими заходами в контексті вдосконалення податкової політики підтримки МСБ в Україні мають стати:

- знижена загальна ставка податку на прибуток (у Канаді податкова ставка для суб'єктів МСБ, дохід яких не перевищує 500 тис. дол., складає 11%, у той час для інших – 15%);

- податкові канікули, які дозволяють накопичити фінансові ресурси завдяки звільненню підприємств МСБ від сплати податку на прибуток на кілька років;

- податковий кредит на умовах строковості та повернення (у Польщі МСБ має право не сплачувати податок на прибуток протягом року за умови повернення його протягом п'яти років без відсотків);

- особливі податкові пільги – на оплату глобальної мережі Інтернет, покриття заборгованості через надання податкового кредиту, відстрочення податкових платежів та ін.

Зарубіжні інструменти підтримки МСБ спрямовані на налагодження співпраці України та розвинутих країн світу з метою всебічної взаємодопомоги та перейняття успішного досвіду ведення бізнесу. Іноземні інвестори є важливим інструментом підтримки МСБ, тому для їх існування необхідне створення таких інформаційних

мереж, де можна знайти необхідних партнерів за кордоном та які сприятимуть розвитку інновацій і трансферу технологій.

Інвестиційну підтримку пропонується здійснювати за такими напрямками: створення спеціальних резервів, які розширюють можливості їх самофінансування (в Угорщині такі резерви дозволяють акумулювати частину прибутку без оподаткування та використати її протягом чотирьох років на інвестиційні цілі); знижена ставка податку на прибуток, що використовуються для цілей реінвестування (такий інструмент активно використовується в Австрії); інвестиційний податковий кредит, який зменшує обсяг нарахованого податку на певний відсоток вартості придбання нової технології чи обладнання (широко застосовується в Грузії); одноразова амортизація, яка надає право повністю списати на витрати придбані необоротні засоби виробництва.

Обмін досвідом і підтримка інтернаціоналізації МСБ посилять взаємну співпрацю з передовими країнами та збільшать можливість активізації підприємницьких можливостей у регіонах нашої країни. Це уможливить співфінансування заходів посередницьких організацій, що підтримують участь у розвитку МСБ.

Національні та міжнародні інструменти підтримки МСБ у сукупності активізують підприємницьку діяльність малих і середніх підприємств, формують цілі та способи досягнення підтримки МСБ, інтелектуальний капітал у регіонах країни, сприяють упровадженню інновацій, створюють нові можливості для розвитку.

Висновки. Отже, малий бізнес відіграє в економіці України досить значну роль. Він є невід'ємною частиною соціально-економічної системи країни, забезпечуючи стабільність ринкових відносин, залучаючи велику частку громадян країни в цю систему відносин шляхом відкриття ними власної справи, забезпечуючи високу ефективність виробництва шляхом глибокої спеціалізації та кооперації виробництва, що сприятливо позначається на економічному зростанні національної економіки.

Цивілізований розвиток МСБ в Україні можливий тільки за наявності концептуально виваженої системи державно-правових заходів, спрямованих на економічну, соціальну, інформаційну, навчальну та інші види підтримки малого та середнього підприємництва. Без державно-правової політики у цій сфері становлення малого підприємництва неможливе, ефективність його діяльності різко знижується, цілі та призначення деформуються.

У вищерозглянутих умовах абсолютне і відносне зростання малого та середнього бізнесу на тлі загального спаду виробництва і

кризового стану багатьох великих підприємств, у тому числі монопольних, демонструє його великий внутрішній потенціал, можливість для широких верств населення забезпечити власними зусиллями свою економічну самостійність і добробут України.

Література

1. Дані Державної служби статистики України. URL: <https://ukrstat.org/uk/operativ/>.

2. Аналітичний звіт «Щорічна оцінка ділового клімату в Україні: 2015 рік. За результатами опитування малого та середнього бізнесу». URL: <http://www.ier.com.ua/files/publications/>.

3. Толмачова Г.Ф., Якуб'як О.В. Тенденції розвитку малого підприємництва у сучасних економічних умовах України. *Управління економікою: теорія та практика*: зб. наук. пр. Київ: ІЕП НАНУ, 2014. С. 121-140.

4. Державний комітет статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

5. Беспалько В. Проверки бизнеса: чего ждать от госнадзора в 2017 году. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/11/30/612656/>.

6. Толмачова Г. Ф., Ляшенко В.І., Колеснікова Г.В. Регулювання розвитку малого і середнього підприємництва: досвід зарубіжних країн для України. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 157-185.

7. Гітіс Т. П. Визначення та дослідження обмежувальних факторів розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2 (31). С. 44-48.

8. Иванов А.В. Инновации и производственный бизнес в условиях глобализации. *Проблемы современной экономики*. 2011. № 1. С. 47-52.

9. Бахрамов Ю. М., Глухов В. В. *Финансовый менеджмент: стандарт третьего поколения*. 2-е изд. СПб. : Питер, 2011. 496 с.

10. Экономика и право: сб. науч. тр. / Мамутов В. К. Киев : Юринком Интер, 2003. 544 с.

11. Матвій І.С. Інноваційна активність малого бізнесу в Україні: стан та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми економіки та управління. 2016. № 847. С. 124-129.

12. Бизнес-среда в Украине. Проект «Развитие предпринимательства в Украине». Международная финансовая корпорация. URL: surv-07-web.pdf.

Надійшла до редакції 15.10.2018 р.